

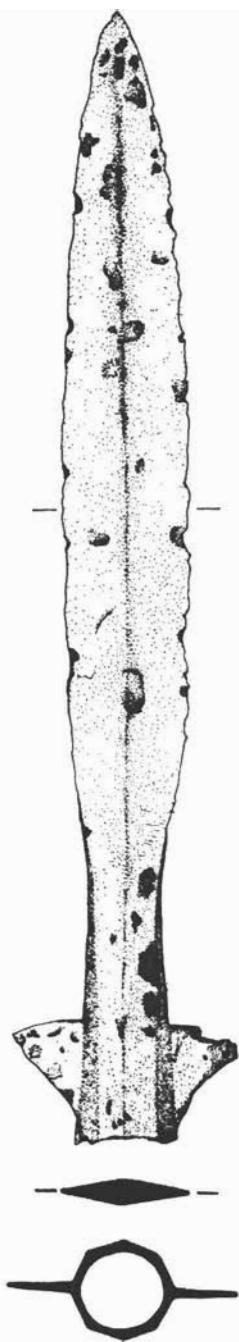
VAŽNOST NALAZA RANOSREDNJOVJEKOVNOG KOPLJA U VARAŽDINU

Već dulji niz godina pohranjen je u depou Arheološkog odjela Gradskog muzeja u Varaždinu jedan vrlo interesantan primjerak koplja, nadenog još 1943. godine, pri uređivanju prostora ispred ulazne kule s pomičnim mostom u kompleksu varaždinskog Starog grada (sl. 1). Nekih tačnijih podataka o tom vrijednom arheološkom nalazu nije bilo, tako da ga treba tretirati kao slučajan nalaz. Koplje o kojem će u okviru ove radnje biti govora jedan je od vrlo rijetkih nalaza s užeg područja Varaždina.

Riječ je o vrlo dobro očuvanom šiljku koplja kovanog od kvalitetnog željeza. Koplje djeluje masivno (sl. 2). Možemo ga podijeliti na tri glavna elementa – list, tuljac za nasad drvenog drška i bočna krilca. List koplja pravilno je oblikovan i nalikuje listu vrbe. Duljina kompletnog šiljka, mjerena od vrha lista do kraja tuljca za nasad drške, iznosi 0,52 cm, a od toga na sam list koplja otpada 46,7 cm. List koplja ima po sredini blago naglašeno pojačanje ili neke vrste rebro (Rippe), koje se bez prekida nastavlja do kraja tuljca za nasad. Prijelaz iz lista u tuljac koplja je blag. U prosjeku list koplja nalikuje pravilnom romboidu, čija širina na srednjem dijelu iznosi 5,2 cm. Debljina lista u prosjeku iznosi 1 cm.

Kod našeg primjerka koplja poseban interes pobuđuje tzv. tuljac za nasad drvene drške (Schaftröhre). Na prijelaz iz lista u tuljac koplje ima heksagonalan prosjek širine 3,3 cm, a visine 2,7 cm. Nakon toga tuljac za nasad pokazuje pravilan lijepo oblikovan oktogonalan prosjek. Širina ploha iznosi kao u pravilu 1,8 cm. Tuljac ne pokazuje nikakve tragove ukrašavanja. Promjer otvora za nasad iznosi na kraju tuljca 4,6 cm, što govori o tome da je u nj bilo usađeno masivno i prilično dugačko drvo.

Na bočnim stranama tuljca za nasad drvene drške smještena su tzv. bočna krilca, koja su osnovno obilježje ovog tipa navalnog oružja. Iako dosta oštećena krilca se u potpunosti mogu rekonstruirati. Smje-

Sl. 2. Željezno koplje

štena su gotovo pri kraju tuljca za nasad i gotovo dosižu do ruba otvora. Krilca tvore plohe koje se oblikom najviše približuju nepravilnim trapezima. Prednji brid krilaca okomit je u odnosu na trup tuljca za nasad. Dugačak je 3 cm i na nj se okomito nastavlja oko 1,4 cm široki brid. Od kraja tog brida krilca se blago konkavno nastavljaju sve do kraja tuljca za nasad. Širina krilaca iznosi u korijenu 4,6 cm, a debljina im varira od 0,5 do 0,3 cm. Na krilcima nema nikakvih ukrasa. Spomenuta bočna krilca smještena na tuljcu za nasad služila su za lakše i brže vađenje u borbi i da šiljak ne bi preduboko prodirao.

Na temelju karakterističnih bočnih krilaca na tuljcu nosi taj tip oružja naziv krilato koplje (njem. geflügelte Lanzen spitze) ili, tačnije, koplje s krilcima.¹ Koplja s krilcima smatraju se za najkarakterističnije oružje karolinškog tipa i vremena. Pradomovinu tog tipa koplja treba prema Reineckeu tražiti na području Franačkog Carstva.² Velikim broje kopalja tog tipa raspolažu muzejske zbirke u Mainzu. To je navelo Reineckea na opravdanu pretpostavku da su domaće radionice u krajevima oko Rajne u velikim količinama proizvodile koplja s krilcima.³ Radionice na području Franačkog Carstva proizvodile su za potrebe eksporta i mnoge druge vrste oružja i vojne opreme – kao obična koplja bez krilaca, mačeve (tzv. spate), šiljke za strelice, ostruge i dr.

Na ogromnom prostoru od Skandinavije do Crnog mora, dakle na područjima koja leže sjeverno, istočno i jugoistočno od karolinškog centra produkcije, susreću se koplja s krilcima uglavnom kao importi, kako se to u literaturi češće navodi.⁴ U Skandinaviji se koplja s krilcima javljaju kao grobni prilozi uz tzv. vikinške mačeve u grobovima iz vikinškog doba u Norveškoj i Danskoj.⁵ Koplja s bočnim krilcima susrećemo u sjevernoj Njemačkoj u pokrajini Schleswig-Holstein na lokalitetima Krinkberg, Vaale, Immenstedt i Frestedt.⁶ Ondje se uz njih javljaju tzv. vikinški mačevi, te srebrni i brončani predmeti iz vikinškog vremena. Posebno značajan nalaz predstavljaju srebrni denari Karla Velikog (742–814) i Ludovika Pobožnog (778–840), koji pouzdano datiraju grobnu cjelinu iz Krinkberga.

Koplja s krilcima se kao izrazito karolinški import javljaju i u slavenskim zemljama koje su geografski graničile s Franačkim Carstvom. Tako ih susrećemo od 9. do 11. stoljeća na teritoriju Poljske,⁷ zatim

¹ P. Reinecke, *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* XXIX, Wien 1899, p. 35 sqq., tab. I, 1–12.

² P. Reinecke, *ibidem*; K. Köhler, *Zeitschrift für Ethnologie* 29, Berlin 1897, *Verhandlungen*, p. 210. sqq.

³ P. Reinecke, *ibidem*.

⁴ P. Reinecke, *ibidem*; M. Much, *Mitteilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* XXIV, Wien 1898, pp. 125, 138 sq.; J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, Braunschweig 1905, I, p. 183; E. Beninger, *Germanenzeit in Niederösterreich*, Wien 1934, p. 157; L. Niederle, *Slovenske starine*, Novi Sad 1954, p. 147, fig. 56, 9, 10; A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954, p. 53, tab. XXVII–XXVIII, E. Soudská, *Časopis Národního Musea* CXXIII, Praha 1954, p. 7 sqq.

⁵ P. Reinecke, *o. c.*, p. 37 (s literaturom).

⁶ P. Reinecke, *ibidem*.

⁷ A. Nadolski, *ibidem*.

relativno rijetko u Čehoslovačkoj.⁸ Međutim, znatno je češći taj tip navalnog oružja na području Mađarske. Tu se ona javljaju većinom kao slučajni nalazi i rijetko kao pouzdano datirani nalazi u grobnim cjelinama na panonskim lokalitetima Pannonhalma, Cák, Szombathely, Vác, Sárospatak, Rábakecöl, te u neobjavljenim grobovima 9. stoljeća na nalazištu Sopronköhida.⁹ U novije vrijeme nađeno je jedno koplje s krilcima u grobu br. 22 slavenske nekropole Keszthely-Fenékpuszta, datirane u 9. ili početak 10. stoljeća.¹⁰ Na susjednom području u Austriji često se javljaju koplja s krilcima na nalazištima ketlaške kulture, što je samo po sebi razumljivo ako uočimo geografsku blizinu karolinškog centra produkcije.¹¹

S teritorija Jugoslavije za sada je poznato svega nekoliko uglavnom još neobjavljenih primjeraka ovog interesantnog tipa karolinškog oružja. To je prije svega publicirani oštećeni primjerak koplja s krilcima iz Hatelja kod Bileće u Hercegovini.¹² Taj primjerak valja datirati na temelju analogije s kopljem iz groba br. 22 panonsko-slavenske nekropole Keszthely-Fenékpuszta, aproksimativno od 9. do 10. stoljeća.¹³ Uz primjerak iz Hatelja do sada je s teritorija Jugoslavije poznato još samo nekoliko neobjavljenih analognih primjeraka koplja s krilcima. Za nas je u tom smislu od posebnog interesa neobjavljeni grobni nalaz koplja s krilcima iz Žeževice u Cetinskoj krajini, koji je, što je bitno, nađen zajedno u grobu sa starohrvatskim mačem iz 9. stoljeća.¹⁴

Koplje s krilcima iz Varaždina tipološki se u znatnoj mjeri približuje primjerku iz Hatelja, iako postoje i neke male razlike.¹⁵ Ono je tipološki analogno u obliku koplju iz Žeževice u Cetinjskoj krajini, i već spomenutom primjerku iz slavenske nekropole Keszthely-Fenékpuszta. Sva tri navedena radionički srodna nalaza datiraju se u 9. i dijelom u 10. stoljeće.

Pri dataciji koplja s krilcima pomažu nam u priličnoj mjeri poznate karolinške minijature, koje općenito predstavljaju važan izvor za proučavanje tipologije oružja karolinškog vremena. Na temelju takvih prikaza kopalja s krilcima uspjelo je datirati jedan primjerak iz Bavarškog nacionalnog muzeja u Münchenu u period od 780. do 880. go-

⁸ E. Soudská, o. c., p. 14.

⁹ Podatke s literaturom donosi Á. Cs. Sós, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XIII, Budapest 1961, p. 269.

¹⁰ Á. Cs. Sós, o. c., p. p. 269, 297 sqq.

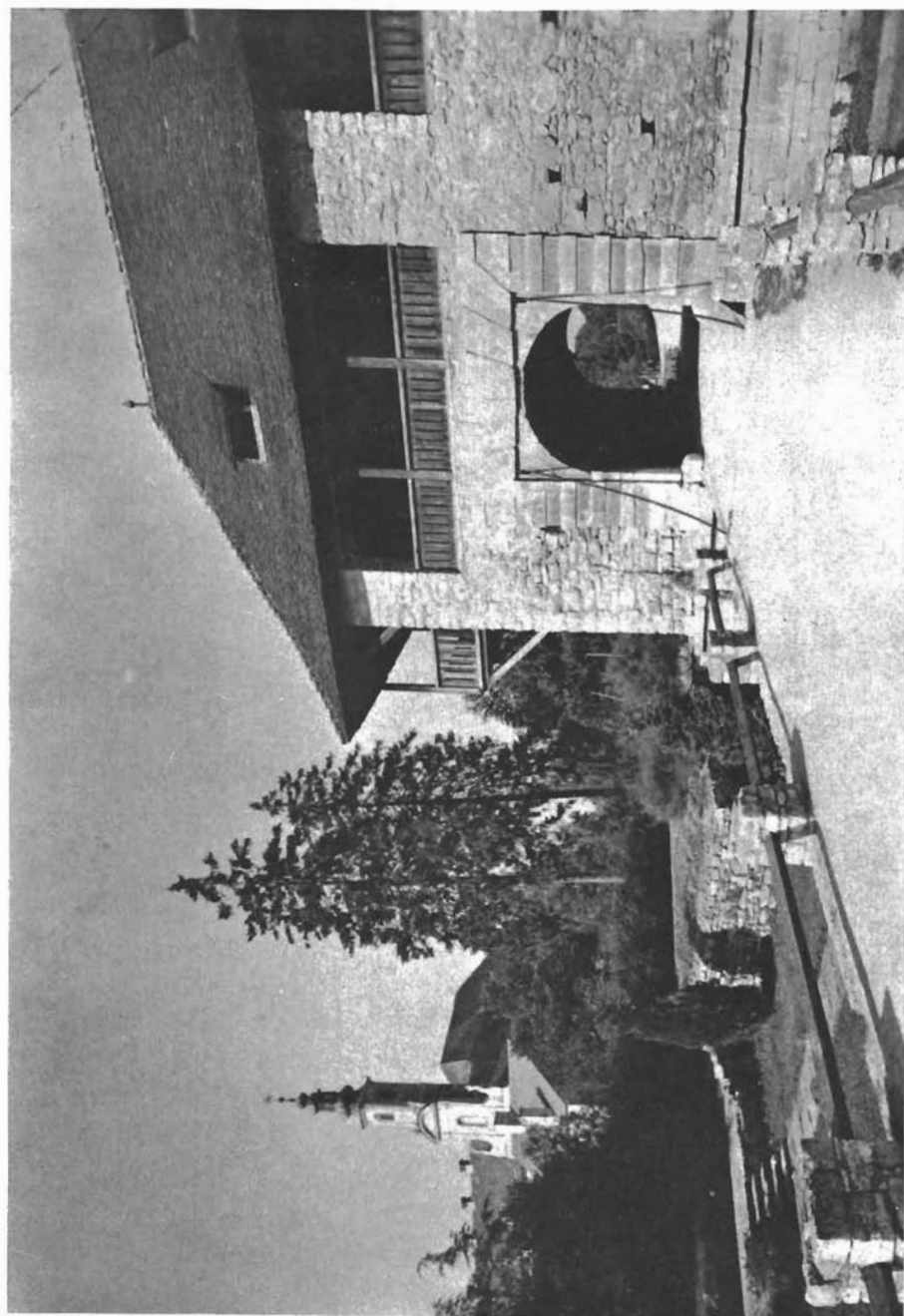
¹¹ M. Much, *ibidem*; E. Beninger, *ibidem*.

¹² W. Radimský, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina* III, Wien 1895, p. 296 sq., fig. 32; N. Miletić, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s. XVIII, Sarajevo 1963, p. 160, fig. 7 b.

¹³ Á. Cs. Sós, *ibidem*.

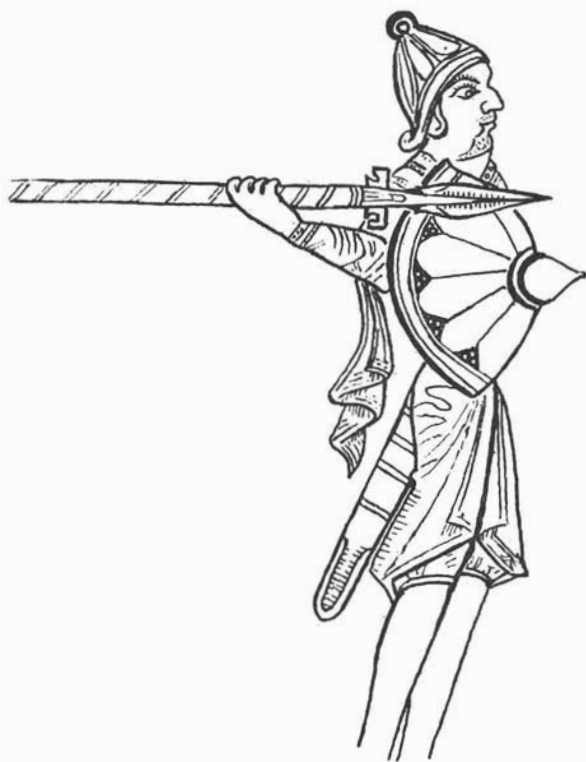
¹⁴ Z. Vinski, *Akta I kongresa za slavensku arheologiju*, Warszawa 1965, (u štampi). Na podatku se zahvaljujem dru Z. Vinskom (Zagreb), kojemu također najtoplije zahvaljujem na usmenim savjetima u vezi s radom na ovom članku.

¹⁵ Primjerak iz Hatelja ukrašen je na bočnim krilcima i na tuljcu za nasad urezima, za razliku od koplja iz Varaždina.

Sl. 1. Dio Starog grada u Varaždinu

dine.¹⁶ Značajan je interesantan prikaz tog navalnog oružja na jednom inicijalu čuvenog psaltira opatije Corbie u sjevernoj Francuskoj – čuva ga gradska biblioteka u Amiensu (sl. 3);¹⁷ taj se ranokarolinški psaltir pouzdano datira oko 800. godine. Na tom inicijalu prikazan je ratnik sa štitom, šljemom i spatom, ali je za nas najvažniji prikaz koplja s krilcima. Iako prikazano koplje nije u detaljima identično s primjer-

Sl. 3.

kom iz Varaždina ni s ostalim spomenutim primjercima, ipak se ne može poreći velika sličnost. Razlika je samo u ukrasima na tuljcu za nasad drška, koje naš primjerak koplja nema, te u ponešto drukčije koncipiranim bočnim krilcima. U svakom slučaju radi se o istom osnovnom tipu karolinškog oružja ranog 9. stoljeća.

Koplja s krilcima pripadaju, prema arheološkoj literaturi, karolinškom vremenu u njegovu punom opsegu. Međutim, ona se, što je ra-

¹⁶ H. Hefner-Alteneck, *Trachten, Kunstwerke und Gerätschaften etc. I*, Frankfurt 1879, tab. 14; usporedi: P. Reinecke, o. c., p. 36.

¹⁷ Karl der Grosse – *Werk und Wirkung* (Katalog der Ausstellung), Aachen 1965, p. 266, no. 436 (s podacima i literaturom), fig. 64.

zumljivo na matičnom franačkom tlu javljaju nešto ranije nego na limitrofnim područjima. Dakle, i koplje iz Varaždina moglo bi se stoga datirati ponešto kasnije.

Navedeni najbliže analogni primjerci iz Hatelja, Žeževice i nekropole Keszthely-Fenekpuszta, te prikaz koplja s krilcima na inicijalu psaltira opatije Corbie, idu nesumnjivo u prilog dataciji koplja iz Varaždina u 9. stoljeće, iako je ono moglo ostati u upotrebi i kasnije, ali je potpuno sigurno da se radi o oružju karolinškog tipa i vremena.

Koplja s krilcima egzistiraju, uz manje tipološke modifikacije, i u tzv. otonskom vremenu, u punom srednjem vijeku nastaju mlađi oblici tog oružja. Ono se, pod imenom partuisana, upotrebljavalo više u lovačke svrhe i na takvim kopljima bočna krilca zamijenili su s vremenom šiljci nalik malim harpunima.¹⁸

Pri datiranju koplja s krilcima iz Varaždina treba imati na umu, svakako, i historijska zbivanja u ovom dijelu Hrvatske u toku ranog srednjeg vijeka. Kako smo koplje iz Varaždina tipološki pouzdano uvrstili u karolinški kulturni krug, to se pri razmatranju historijske pozadine moramo ograničiti na vrijeme boravka Franaka u ovim krajevima, tj. tačnije na period od 796. godine do dolaska Madžara u 10. stoljeću nakon 896. godine. U nastavku ću pokušati, na temelju historijskih podataka, pouzdanije datirati koplje s krilcima iz Varaždina i iznijeti neke pretpostavke o njegovoj provenijenciji.

Kada je između 791. i 805. godine franački car Karlo Veliki konačno skršio moć avarske države, formirala se između rijeke Drave i Save, pod prvim historijski poznatim knezom Vojnomirom (?791–795), vazalna slavenska kneževina, tzv. Panonska Hrvatska, odnosno »Slovinje«¹⁹ Sva zemlja između rijeka Drave, Dunava i Save pala je na taj način krajem 8. stoljeća u ovisnost o carstvu Karla Velikoga. Vojna, politička i kulturna ekspanzija franačkog centra u novopripojenim graničnim regijama naročito se ispoljila u arheološkom materijalu iz Dalmatinske Hrvatske, ali je u manjem opsegu uočljiva u Panonskoj Hrvatskoj.

U doba Ljudevita Posavskog (810–823), poznatog kneza panonskih Hrvata, kao i nešto kasnije, u vrijeme kneza Ratimira (829–838), područje tzv. »Slovinja« postalo je poprište slavensko-franačkih sukoba.²⁰ Pokoravanje ovog područja, kao i stogodišnje zadržavanje Franaka, moralo se odraziti i u arheološkom materijalu. Dakle, u toku 9. stoljeća treba svakako računati s utjecajem franačkog centra na Panonsku Hrvatsku. Međutim, za sada se dokazi o tim kretanjima svode uglavnom na sporadične nalaze dvosjeklih mačeva, inače tipičnih tvorevina franačkog kulturnog kruga.²¹

¹⁸ Č. Truhelka, Glasnik Zemaljskog muzeja, XXVI, Sarajevo 1914, p. 242, tab. I, 9 – 10.

¹⁹ F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1962, p. 86 sq.

²⁰ F. Šišić, o. c., p. 88 sqq.

²¹ Z. Vinski, Vesnik Vojnog muzeja 2, Beograd 1955, p. 39 sq.; Z. Vinski, Peristil, II, Zagreb 1957, p. 73; K. Vinski-Gasparini – S. Ercegović, Vjesnik, III, serija I, Zagreb 1958, p. 145, tab. XV, 8. – Spata tipa K iz Podsuseda kod Zagreba i spata tipa X iz Brodskog Drenovca.

Porazom kneza Ratimira podvrgnuta je Panonska Hrvatska državi kralja Ludovika Njemačkog (806–876),²² a mirom u Paderbornu 845. godine došla je pod upravu donjopanonskog kneza Pribine (do 861) i kasnije njegovu sina Kocelja (do 874).²³

Ako sada pokušamo dovesti nalaz koplja s krilcima iz Varaždina u vezu s iznesenim historijskim zbivanjima u toku prve polovice 9. stoljeća, onda nam se, kao najlogičnija datacija, nameće upravo period ratova i nemira, otprilike do mira u Paderbornu 845. godine.

Provenijencija koplja iz Varaždina mogla bi se svesti na tri moguće alternative:

a) U prvom slučaju možemo koplje s krilcima iz Varaždina promatrati kao slučajan nalaz individualnog oružja nekog franačkog ratnika u vrijeme slavensko-franačkih sukoba u ovom dijelu nekadašnje Panonske Hrvatske. Dakle, radilo bi se o reliktu iz borbi Franaka i panonskih Hrvata u vrijeme Ljudevita Posavskog i Ratimira. Na taj se način može koplje aproksimativno datirati u prvu polovicu 9. stoljeća.

b) Koplje s krilcima je, po drugoj alternativni, moglo na uže područje Varaždina dospjeti kao sredstvo razmjene, odnosno trgovine nekog putujućeg trgovca ili kovača. Naime, kovači oružja iz Franačkog Carstva proizvodili su uz ostalo oružje i koplja s krilcima za eksport na okolna područja.²⁴ Kako su koplja s krilcima bila jeftinija od drugih vrsta oružja, a naročito od spata, to su se mogla proizvoditi u velikim količinama i za siromašnije slojeve stanovništva.²⁵

c) Kao treća mogućnost može se pretpostaviti postojanje naselja i u karolinško vrijeme na užem području samog Varaždina. Da se na užem teritoriju današnjeg Varaždina već relativno rano počeo javljati život, potvrđuju nalazi srebrnog keltskog novca,²⁶ rimskog srebrnog i brončanog novca,²⁷ te poznati sarkofag Julija Viktorija Quadrata.²⁸ Nesumnjivo je značajnu ulogu u razvijanju života u antici na području Varaždina odigralo raskršće rimskih magistrala Poetovio-Mursa i Poetovio–Andautonia–Siscia.

Međutim, od antike pa do ranog 12. stoljeća kao da je zamro svaki trag života. Historijski izvori šute. Tek u vrijeme vladavine Arpadovića Bele II Slijepog (1131–1141) susrećemo se s prvim indirektnim spome-

²² F. Šišić, o. c., p. 92.

²³ F. Šišić, *ibidem*.

²⁴ A. Gessler, *Die Trutzwaffen der Karolingerzeit vom VIII. bis XI. Jahrhundert*, Basel 1908, pp. 39 sqq., 47 sqq., 71; usporedi! A. Cs. Sós, o. c., p. 269.

²⁵ P. Reinecke, o. c., p. 38.

²⁶ J. Klemenc – B. Saria, *Archäologische Karte von Jugoslawien*, Blatt, Ptuj, Zagreb 1936, p. 72.

²⁷ J. Klemenc – B. Saria, *ibidem*.

²⁸ M. Ilijanić, *Bulletin JAZU*, IX, 1–2, Zagreb 1961, p. 43 sqq.

nom Varaždina.²⁹ Smješten unutar trokuta što su ga činile nekadašnje rimske ceste, spominje se Guarestin kao sjedište župana Beleca i Moćmara.

Dakle, od perioda vjerojatnog naseljavanja u rimsko doba pa do početka 12. stoljeća sve do sada nismo znali ni za kakve podatke s područja Varaždina. To područje nije istraživano, pa zato nemamo arheoloških nalaza iz vremena kasne antike i ranog srednjeg vijeka.

Međutim, ovaj nalaz tipičnog karolinškog koplja s krilcima u kompleksu varaždinskog Starog grada djelomično je razbio kontinuitet tog vremenskog vakuuma. Taj arheološki relikv predstavlja nalaz historijske vrijednosti. Njegovim otkrićem i obradom naslućuju se nejasne konture nekog života koji se oko Varaždina možda odvijao u ranom srednjem vijeku, što bi značilo puna tri stoljeća prije nego što o tome govori prvi sačuvani spomen o gradu Varaždinu.

Međutim, ako slutnja o postojanju naselja u 9. stoljeću na užem arealu današnjeg Varaždina ne bi bila na mjestu, ostaje nam ipak činjenica da koplje s krilcima, kao izrazito karolinška tvorevina, postoji i da taj nalaz govori o mogućim vezama ovog dijela nekadašnje Panonske Hrvatske s franačkom državom u toku 9. stoljeća. Napokon, već samo postojanje koplja s krilcima do sada jedinog nalaza karolinškog tipa i vremena u ovom dijelu sjeverozapadne Hrvatske, govori o njegovoj važnosti za upotpunjavanje kulturno-historijske slike ovog kraja u ranom srednjem vijeku.

²⁹ J. Barlè, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, n. s. XII, Zagreb 1912, p. 299; I.-K. Tkalčić, *Sumporne toplice kod Varaždina u Hrvatskoj*, Zagreb 1869, p. 29-77; M. Ilijanić, *Peristil*, VI-VII, Zagreb 1963-1964, p. 23. U ispravi kralja Bele III iz 1181. godine, kojom Zagrebačkom kaptolu daruje posjed u Toplicama, spominje se da su varaždinski župani Belec i Moćmar još u vrijeme Bele II oteli taj posjed - vidi T. Smičiklas, *Codex Diplomaticus*, II, Zagreb 1904, p. 176 sqq.

Résumé

L'IMPORTANCE DE LA TROUVAILLE DE LA LANCE TROUVÉE À VARAŽDIN ET PROVENANT DU HAUT MOYEN ÂGE

L'auteur analyse dans son article la pointe de la lance en fer qui est trouvée sur le site Varaždin-Stari grad. Après une description spécialiste de l'objet trouvé, l'auteur aborde la question de la comparaison et prend en considération la diffusion des trouvailles identiques, et ensuite il constate que cette lance à ailettes latérales appartient aux armes du type carolingien. Il constate qu'une telle sorte de la lance peut être trouvée aussi dans les terres slaves confinant avec les terres de l'empire franc, et c'est ainsi qu'il énumère aussi les trouvailles dans notre pays. L'auteur attribue la lance de Varaždin à l'époque de la possession franque de nos pays, qui durait depuis 796 jusqu'à l'arrivée des Hongrois. Plus précisément, il attribue cette lance aux temps belliques de l'époque de Ljudevit Posavski ou à l'époque du knez Branimir (829-838) quand le territoire du *Slovinje* (= la Slavonie) a été le théâtre des conflits slavo-francs. Cependant, l'auteur admet aussi une autre alternative: que la lance provient d'un échange, ou, même, il compte avec la possibilité que la lance indique l'existence d'un emplacement sur le territoire plus étroit du Varaždin même.

Dans sa conclusion, l'auteur explique que la lance en question représente un document pour l'existence des circonstances de Varaždin qui apparaît pour la première fois dans première moitié du XIe siècle, et que cette lance comble le vacuum qui pour Varaždin existe depuis l'antiquité jusqu'à ce siècle. Au surplus, cette lance en tant qu'une fabrication explicitement carolingienne parle sur les relations possibles de cette partie de la Croatie Pannonienne avec l'état franc du IXe siècle.